

ut sol divisionem illam, lucis scilicet et tenebrarum, in exordio mundi, Domini dispensatione æqualiter compositam, transcendat; et ab una in duas, a duabus in tres, a tribus in quatuor, a quatuor in quinque, a quinque in sex horas, luce insolis ascensu crescente, tenebræ decrescant. a (15)..., et vicesimi numeri adjectione completa, xii partes in uno eodemque die suppleantur. Sed et ego, si aliquid stillicidii, post quorundam exuberantia eloquentiæ scientiæque flumina, tentassem inferre; quid aliud

II. De novilunio primi mensis.

Est ergo in primo anno initium primi mensis, quod est xix annorum circuli principium; secundum Ægyptios quidem mensis Phamenoth xxvi die; juxta Macedones vero Dystri mensis xxii die; secundum Romanos vero Martii mensis xxiii, id est viii Kalendas (16) Aprilis. In qua die non solum invenitur sol conscendisse primam partem, verum etiam quadram lunam (lege quartam diem) jam in ea die habere, id est in prima ex duodecim partibus. Hæc autem particula prima ex xii vernale est æquinotium; et ipsa est initium mensium, et caput circuli, et absolutio cursus stellarum, quæ planetæ, id est vagæ, dicuntur, ac finis xii particulæ, et totius circuli terminus. Et ideo dicimus, non parum delinquere eos, qui ante hoc initium novi anni Pascha putant esse celebrandum.

III. Antiquorum Judæorum opinio.

Sed nec a nobis primis exordium sumit hæc ratio: C antiquis Judæis fuisse comprobata monstratur et ante adventum Christi observata. Sicut evidenter docet

H. Valesii interpretatio.

II. Habes igitur in primo anno novilunium primi mensis, quod caput est totius circuli novemdecim annorum: secundum Ægyptios quidem die vicesima sexta mensis Phamenoth; juxta Macedones vero die vicesimo secundo mensis Dystri, ut autem Romani dicerent, ante diem undecimum Kalendarum Aprilium. Porro in supradicta die vicesima sexta mensis Phamenoth, sol reperitur non modo primum ingressus segmentum, verum etiam quartum in ea diem percurrens. Hanc partem primum dodecatemorium, et æquinotium; et mensium initium, et caput circuli, et carceres cursus planetarum vocare solent. Quæ vero hanc partem proxime antecedit, finis mensium, et segmentum duodecimum, et ultimum dodecatemorium, et terminus circuitus planetarum vocatur. Quamobrem, qui primum mensem in ea statuunt, et quartam decimam paschalis festi ex ea deducunt, eos non mediocriter errare affirmamus.

III. Atque hæc opinio non a nobis primum excogitata est; sed a priscis Judæis etiam ante Christi adventum cognita, et ab iis diligenter observata est. Idque ex Philonis, Josephi ac Musæi verbis licet cognoscere. Neque ex his duntaxat, verum etiam ex aliis antiquioribus: duobus scilicet Agathobulis, qu

(15) A In ms. erat *accc.* Nescio an sit, ac D cc. an *ac c.* BUCHER.

(16) *Id est viii Kalendas.* Ita expresse ms. codex, licet conformiter ad præcedentes numeros legendum esset xi. Credo esse verum antiqui textus vestigium. Id.

(17) *Ἐχει τοίνυν.* Hic subaudiri aliquid manifestum est. Christophoronus quidem festum paschale subaudiri existimavit; quod est absurdum. Neque enim Pascha incidit in novilunium primi mensis. Ego vero existimo scribendum esse *ἔχεις*: vel certe *ἔχε* in imperativo. VALES. — Græca hæc Anatoliana servavit nobis Eusebius *Hist. eccl.* lib. vii, cap. 32. Ea sistimus inter veterem interpretem Bucherianum, et recentiorum Valesium.

(18) *τῇ κατ' Αἰγυπτίους μὲν Φαμενώθ.* In cod. Med., Fuk. et Mazar. legitur *τὴν*. Sed omnino le-

credendum esset, nisi jactantiæ, et, ut verius dicam, dementiæ ab omnibus esse ascribendum, nisi nos paulisper orationum tuarum pollicitarum animaret auxilium? quia credimus orationi ac fidei tuæ nihil esse impossibile. Qua confidentia roborati, profundissimum obscurissimæ computationis et improvisum pelagus, consurgentibus undique quæstionibus ac problematibus intumescantibus, ingrediemur verecundia contempla.

Ἐχει τοίνυν (17) ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τὴν νομηνίαν τοῦ πρώτου μηνός, ἥτις ἀπάσης ἐστὶν ἀρχὴ τῆς ἐνεακαιδεκαετηρίδος· τῇ κατ' Αἰγυπτίους μὲν Φαμενώθ (18) ἕκτη καὶ εἰκάδι, κατὰ δὲ τοὺς Μακεδόνων μῆνας, Δύστρου δευτέρα καὶ εἰκάδι· ὡς δ' ἂν εἴποιεν Ῥωμαῖοι, πρὸ ἑνδεκα Καλανθῶν Ἀπριλίῳ. Εὕρισχεται δὲ ὁ ἥλιος ἐν τῇ προκειμένῃ Φαμενώθ ἕκτη καὶ εἰκάδι οὐ μόνον ἐπιθὰς τοῦ πρώτου τμήματος, ἀλλ' ἤδη καὶ τετάρτην ἡμέραν ἐν αὐτῷ διαπορευόμενος. Τοῦτο δὲ τὸ τμήμα, πρῶτον δωδεκατημόριον καὶ ἰσημερινόν, καὶ μηνῶν ἀρχὴν, καὶ κεφαλὴν τοῦ κύκλου, καὶ ἄφρσιν (19) τοῦ τῶν πλανητῶν δρόμου καλεῖν εἴωθασιν· τὸ δὲ πρὸ τούτου, μηνῶν ἔσχατον καὶ τμήμα δωδέκατον καὶ τελευταῖον δωδεκατημόριον, καὶ τέλος τῆς τῶν πλανητῶν περιόδου. Διὸ καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ τιθεμένους τὸν πρῶτον μῆνα, καὶ τὴν τεσσαρεσκαίδεκάτην τοῦ Πάσχα κατ' αὐτὴν λαμβάνοντας (20), οὐ μικρῶς οὐδ' ὥς ἔτυχεν ἀμαρτάνειν φαμέν.

Ἔστι δ' οὐχ ἡμέτερος οὗτος ὁ λόγος. Ἰουδαίους δὲ ἐγινώσκετο τοῖς πάλαι καὶ πρὸ Χριστοῦ· ἐφυλάττετο τε πρὸς αὐτῶν (21) μάλιστα. Μαθεῖν δ' ἐστὶν ἐκ τῶν

gendum est τῇ, ut sequentia demonstrant. BUCHER.

(19) *Καὶ ἄφρσιν τοῦ δρόμου.* Hanc vocem non intellexerunt interpretes. Ἀφρσις proprie est transenna, ex qua emittuntur quadrigæ, ut recte notavit Scaliger in notis ad Manilium pag. 126. Primum igitur dodecatemorium vocabatur ἄφρσις, quod ab illo tanquam a carceribus inciperet cursus planetarum. Ἀφρσις ergo idem est quod ἀφρηρία. VALES.

(20) *Κατ' αὐτὴν λαμβάνοντας.* Omnino scribendum est κατ' αὐτό, ut jam pridem conjeceram. Atque ita emendavit Petavius in animadversionibus ad Epiphanium, pag. 190, ubi hunc Anatolii locum diligenter exponit. In quo etiam exponendo egregiam operam navavit Ægidius Bucherius. Id.

(21) *Πρὸς αὐτῶν.* Legeram πρὸς. Nunc vero in quibusdam schedis videtur esse πρὸ Ita in emendand. ad calcem edit. Cantabr.

ὁπρὸ Φίλωνος, Ἰωσήπου, Μουσαίου λεγομένων· καὶ οὐ μόνων τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐτι παλαιότερων· ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων (22) τῶν ἐπὶ κλὴν Διδασκάλων· Ἀριστοβούλου τοῦ πάνυ (23), ὃς ἐν τοῖς ἐβδομήκοντα κατελεγμένος τοῖς τὰς ἱερᾶς καὶ θείας Ἑβραίων ἐρμηνεύσας Γραφὰς Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τούτου πατρὶ, καὶ βίβλους ἐξηγητικὰς τοῦ Μωϋσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσεφώνησε βασιλεῦσιν· οὗτοι τὰ ζητούμενα κατὰ τὴν Ἑξοδὸν ἐπιλύοντες, φασὶ δεῖν τὰ διαβατήρια θύειν ἐπίσης ἅπαντας μετὰ ἱσημερίαν ἑαρινὴν, μεσοῦντος τοῦ πρώτου μηνός· τοῦτο δὲ εὐρίσκεται, τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ ἡλιακοῦ, ἢ ὡς τινες αὐτῶν ὠνόμασαν, ζωοφόρου κύκλου διεξιόντος ἡλίου.

IV. Quid præterea Aristobulus.

Ὁ δὲ Ἀριστόβουλος προστίθῃσιν, ὡς εἴη ἐξ ἀνάγκης τῇ τῶν διαβατηρίων ἑορτῇ μὴ μόνον τὸν ἥλιον τὸ ἱσημερινὸν διαπορεύεσθαι τμήμα, καὶ τὴν σελήνην δέ. Τῶν γὰρ ἱσημερινῶν τμημάτων ὄντων δύο, τοῦ μὲν ἑαρινοῦ, τοῦ δὲ μετοπωρινοῦ, καὶ διαμετρούντων ἀλλήλα· δοθείσης τε τῆς τῶν διαβατηρίων ἡμέρας τῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ τοῦ μηνός μεθ' ἑσπέραν, ἐστίξε-ται μὲν ἡ σελήνη τὴν ἐναντίαν καὶ διάμετρον τῷ ἡλίῳ στάσιν· ὡσπεροῦν ἔξεστιν ἐν ταῖς πανσελήνοις ὄρα· ἔσονται δὲ ὁ μὲν κατὰ τὸ ἑαρινὸν ἱσημερινὸν ὁ ἥλιος B τμήμα· ἡ δὲ ἐξ ἀνάγκης κατὰ τὸ φθινοπωρινὸν ἱσημερινὸν ἡ σελήνη.

V. Certior Christianorum sententia.

Οἶδα πλεῖστα καὶ ἄλλα πρὸς αὐτῶν λεγόμενα· τοῦτο μὲν πιθανόν· τοῦτο δὲ κατὰ τὰς κυριακὰς ἀποδείξεις (24) προϊόντα· δι' ὧν παριστάνειν πειρῶνται τὴν τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Ἀζύμων ἑορτὴν, δεῖν πάντως μετ' ἱσημερίαν ἄγεσθαι. Παρίημι δὲ τὰς

A Philo et Josephus, sed et iis antiquiores Agathobulus, et ab eo eruditus Aristobulus ex Paneade; qui unus ex illis septuaginta senioribus fuit, qui missi fuerunt a pontificibus ad Ptolemæum regem, Hebræorum libros interpretari in Græcum sermonem, quique multa ex traditionibus Moysi proponenti regi percunctantique responderunt. Ipsi ergo, cum quæstiones Exodi exponerent, dixerunt Pascha non prius esse immolandum, quam æquinoctium vernale transiret.

Aristobulus etiam hoc addit: in die Paschæ non solum observandum esse, ut sol æquinoctium ver-

nale transcendat, verum etiam et luna. Cum enim duo sint æquinoctia, inquit, veris et autumnæ, æquis spatiis dirempta; et decima quarta die mensis primi ad vesperum sit statuta solemnitas: quando soli opposita (luna) e regione deprehenditur, sicut etiam oculis probare licet; invenitur utique vernalis æquinoctii partem sol obtinens, luna vero econ-

trario autumnalis.

Scio et alia multa ab iisdem tradi, partim probabilia, partim certissimis demonstrationibus conclusa; quibus se putant evidenter ostendere, Pascha et festum Azymorum omnino post æquinoctium esse celebrandum. Verum huiusmodi de-

H. Valesii interpretatio.

Magistri cognominati sunt; et Aristobulo viro præstantissimo, qui unus fuit ex illis septuaginta viris, qui sacra Hebræorum volumina in Ptolemæi Philadelphi et parentis ipsius gratiam Græco sermone interpretati sunt: et qui libros explanationum legis Mosaicæ iisdem regibus nuncupavit. Hi, dum solutiones afferunt quæstionum in Exodum, aiunt cunctos pariter Pascha immolare debere post æquinoctium vernum in medio primi mensis. Id autem contingit, cum sol primam partem solaris, aut, ut quidam nominant, zodiaci circuli percurrit.

IV. Addit præterea Aristobulus, in celebranda paschali festivitate necessario id requiri, ut non modo sol, sed et luna segmentum æquinoctiale percurrat. Nam cum duo sint segmenta æquinoctialia, alterum verum, alterum autumnale; eaque ex diametro sibi vicissim opposita; cumque quarta decima dies mensis ad vesperum paschali festo assignata sit: luna quidem ex adverso soli consistet, quemadmodum videre est in pleniluniis. Ac sol quidem verum æquinoctiale segmentum obtinebit: luna vero segmentum autumnalis æquinoctii necessario occupabit.

(22) Ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων. Duos fuisse Agathobulos cognomento Doctores, scribit Anatolius. Sed quod eos Philone et Josepho vetustiores facit, vereor ne opinione sua falsus sit. Nam Agathobulus philosophus floruit temporibus Adriani, ut scribit Eusebius in *Chronico*, et ex illo Georgius Syncellus.

VALES. (23) Ἀριστοβούλου τοῦ πάνυ. Rufinus Aristobulum ex Paneade interpretatur, gravi errore. Sed Rufinum nihil moror, cujus versio innumeris mentis referta est. Miror Scaligerum, qui animadversionibus Eusebianis, pag. 130, Anatolii verba ex prava Rufini interpretatione corrigenda esse censuit. Beda quoque in lib. *De ratione computi*, pravam Rufini interpretationem secutus ita scribit: *Sicut eorum antiquiores Agathobulus, et ab eo eruditus Aristobulus et Paniada, qui unus ex illis septuaginta senioribus fuit, qui missi fuerant a pontificibus, etc.* Videtur Beda existimasse Paniadam no-

C men fuisse proprium scriptoris Judæi: quia scilicet in codice Rufini quo utebatur, scriptum erat *Aristobulus et Paneada*, quomodo etiam legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ qui penes me est, et in Corbeiensi non minoris vetustatis codice, qui nunc est in bibliotheca S. Germani. Cæterum quod hunc Aristobulum unum fuisse ex Septuaginta senioribus scribit Anatolius, id jam pridem refutavit Scaliger in eo loco quem citavi. Porro hic Aristobulus διδάσκαλος etiam cognominatus est, ut scribitur in lib. II Machabæorum cap. 1, eo quod Ptolemæi regis magister fuisset. Neque enim assentior Scaligero, qui hunc Aristobulum cujus mentio fit in historia Machabæorum, distinguit ab illo Peripatetico philosopho, qui suos in legem Moysis commentarios Ptolemæo Philometori nuncupavit. Id.

(24) Κυριακὰς ἀποδείξεις. Christophorus vertit *ratas*: sic κυρία: dicuntur a Græcis. Rufinus validissimas assertiones vertit. Id.

monstrationum copiam exigere prætermittimus, quibus velamen Mosaicæ legis ablatum est : et quibus revelata jam facie Christum, Christique doctrinam et passionem tanquam in speculo deinceps intueri licet. Cæterum primum mensem apud Hebræos circa æquinotium incipere manifeste convincitur, vel ex iis præceptis quæ in libro Enoch leguntur.

VI. Pascha non nisi post transactum æquinotium celebrandum.

Et ideo in hac concordatione solis et lunæ Pascha non est immolandum, quia quandiu in hoc cursu deprehenduntur, tenebrarum potestas non est victa; et quandiu æqualitas inter lucem et tenebras perdurat, nec a luce diminuta, Pascha non esse immolandum ostenditur. Idcirco ergo post æquinotium Pascha immolari præcipitur, quia xiv, luna ante æquinotium, et in æquinotio totam noctem non implet. Post æquinotium vero luna xiv una die adjecta, quod est æquinotii transgressus, licet ad verum lumen, id est ortum solis et diei principium non pertenderit; tamen post se tenebras non derelinquet. Ideo ergo septem dies azymorum ad immolandum Pascha Moysi a Domino custodiri jubentur, ut in ipsis nulla tenebrarum potestas lucem supergredi inveniantur. Et licet quatuor noctium initium tenebrescat, id est xvii et xviii et xix, et xx, tamen vigesima luna tenebras extendi usque ad noctis medium ante exorta non permittit.

VII. Pascha immolari luna xxii non vult Anatolius.

Nobis autem, quibus impossibile est ut hæc omnia uno eodemque tempore apte veniant, id est luna xiv et dies Dominica, æquinotio transacto; et quos necessitas Dominicæ resurrectionis constringit, ut in die Dominica Pascha immolemus; conceditur ut usque ad vicesimam lunam principium nostræ solemnitatis extendamus. Quia vicesima luna licet totam noctem non impleat, tamen in secunda vigilia exorta majorem noctis partem illuminat. Certe si usque ad duarum vigiliarum terminum, quod est noctis medium, ortus lunæ tardaverit, non lux tenebras, sed tenebræ lucem superant. Quod certum est in Pascha non esse possibile, ut aliqua pars tenebrarum luci dominetur: quia solemnitas Dominicæ resurrectionis lux est;

Α τοιαύτας τῶν ἀποδείξεων ὕλας ἀπαιτῶν (25), ὧν περιήρηται μὲν τὸ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως νόμῳ κάλυμμα· ἀνακαλυμμένῳ δὲ τῷ προσώπῳ λοιπὸν ἤδη Χριστὸν καὶ τὰ Χριστοῦ ἀεὶ κατοπτρίζεσθαι μαθήματά τε καὶ παθήματα. Τοῦ δὲ τὸν πρῶτον παρ' Ἑβραίοις μῆνα περὶ ἰσημερίαν εἶναι, παραστατικὰ καὶ τὰ ἐν τῷ Ἐνώχ (26) μαθήματα.

et non est communicatio luci cum tenebris. Et si in tertia vigilia luna scanderit, non est dubium lunam xxii vel xxiii lunam exortam, in qua verum Pascha non est possibile immolari. Nam qui hac ætate lunæ Pascha definiunt posse celebrari, non solum illud auctoritate divinæ Scripturæ affirmare non possunt, sed et sacrilegii et contumaciæ crimen, et animarum periculum incurrunt; dum affirmant veram lucem posse immolari cum aliqua dominatione tenebrarum, quæ omnibus dominetur.

VIII. Contra quosdam Galliæ computistas, qui luna xxi et xxii Pascha legitimum sanciebant.

Igitur non est huic assertioni contrarium, sicut quidam Galliæ partis computarii affirmant, illud quod in Exodo legitur: *Primo mense, xiv die mensis primi ad vespertum comedetis azyma, usque ad vicesimum primum diem mensis ad vespertum. Septem diebus fermentum non invenietur in domibus vestris*¹. Unde affirmant Pascha in vicesima prima luna posse immolari; intelligentes, quod si luna xxii adjecta fuerit, viii dies azymorum inveniantur. Quod in Veteri quidem Testamento non potest probabiliter inveniri, Domino per Moysem præcipiente: *Septem diebus comedetis azyma*². Nisi forte ab eis decimus quartus dies in azymis cum Paschæ immolatione non annumeretur; contra Evangelii dictum, dicentis: *Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum*³. Quin dubium non est, quin xiv dies sit, in quo discipuli Dominum interrogaverunt secundum morem antiquitus sibi constitutum: *Ubi vis paremus tibi comedere Pascha?* Sed ideo hanc adjectionem affirmant, qui in hoc errore decipiuntur, quia nesciunt, xiii et xiv, xiv et xv, xv et xvi, xvi et xvii, xvii et xviii, xviii et xix, xix et xx, xx et xxi, lunam probatissime in uno die inveniri. Omnis namque dies in lunæ computatione, non eodem numero quo mane initiatur, ad vespertum finitur: quia dies quæ

¹ Exod. xii, 18, 19. ² Ibid. 15; Levit. xxiii, 6. ³ Matth. xxvi, 17; Marc. xiv, 12; Luc. xxii, 7.

(25) Ὑλὰς ἀπ' αὐτῶν. Nostri quinque codices uno consensu scriptum habent ὕλας ἀπαιτῶν· sed in codice Regio eadem manu adnotatur, scribendum esse ἀπ' αὐτῶν. Certe ἀπ' αὐτῶν legendum esse, ex sequentibus apparet. Nisi enim ita legeris, quo referes ea, quæ sequuntur verba, ὧν περιήρηται, etc.? Sed nunc re attentius examinata, scribendum censeo ὕλας ἀπαιτῶν· ὧν περιήρηται, etc. Idque et sensus, et syntaxeos ratio postulat. VALES.

(26) Ἐν τῷ Ἐνώχ. Liber Enoch citatur a Juda in Epistola canonica. Erat liber apocryphus, nec inter canonicos Hebræorum libros receptus. Sed tamen apostoli, eorumque exemplo antiqui Patres, testimonia ex apocryphis proferre non dubitarunt: ea scilicet, quæ ad astruendam veritatem facerent, ex iis eligentes. Vide Georgium Syncellum in Chronico, ubi luculentum fragmentum affert ex libris Enoch. Id.